

AİLƏ ZORAKILIĞI: SOSIAL, HÜQUQİ VƏ PSIXOLOJİ BAXIŞ

**Həsənzadə Səidə Bəhram qızı,
hüquq üzrə elmlər doktoru.**

e-mail: bahram-zahidov@rambler.ru

Tarixi təbiətinə görə ailədaxili zorakılıq sosial-hüquqi hadisə hesab olunur. Bu hadisə bəşər cəmiyyətində formalaşan və cəmiyyətin bir mikropartikülü olan ailə və ya ailə münasibətlərinin nəticəsidir. Məişət zorakılığı eyni zamanda siyasi-hüquqi bir hadisədir. Hər bir zorakılıq, o cümlədən ailədaxili zorakılıq ictimai münasibətlərin, habelə vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının pozulması kimi qəbul edilir və əksər hallarda onlara ziyan vuran bir əməl kimi dəyərləndirilir. Beləliklə, insana qarşı zorakılıq, əlbəttə ki, təbii hüquqları pozur və bununla da normal ictimai münasibətlərin inkişafına mane olan amillərdən birinə çevrilir. Qadınlar, xüsusən də, gənc qızlar və uşaqlar ailə zorakılığının əsas hədəfləri və qurbanlarıdır. Belə bir qurban hər iki cinsdən də ola bilər, lakin təcrübə təsdiq edir ki, zorakılıq qurbanlarının əksəriyyəti qadınlar və uşaqlardır.

Tarix boyu məişət zorakılığına qarşı mübarizə aparılmışdır və bu mübarizə indi dünyada ən yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Bir sözlə, beynəlxalq birlik hazırda qüvvələrini məişət zorakılığına qarşı mübarizəyə səfərbər etmək niyyətindədir. Çünki insan cəmiyyətinin xoşbəxt gələcəyi sülh və sağlam şəraitdə yaşayan ailələrin rifahından asılıdır. Ailə zorakılığı ilə mübarizə üçün ən yaxşı vasitə, cinayət-hüquq tədbirlərinin əhatəli və effektiv bir sistem kimi tətbiqi və həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Bu isə, ailədaxili zorakılığın səbəb və şərtlərini ara-

dan qaldırmağa, bu kimi məzəmmət olunan əməllərin qarşısını almağa nisbi bir şəkildə kömək edir, hətta onları minimum səviyyəyə endirməyə kömək edir. Ailə zorakılığı ağır nəticələrlə müşayiət olunduqda, onun təzahürləri özünü kriminal vəziyyət kimi göstərir. Ailə zorakılığında kriminal xarakterli əməllərin olması onun ictimai təhlükəsini artırır və eyni zamanda belə hərəkət və ya davranışların cəzalandırılmasını şərtləndirir. Ailə zorakılığının qarşısının alınması dövlətin qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biridir. Məhz profilaktik tədbirlər nəticəsində məişət zorakılığının qarşısı alına və ya zərərsizləşdirilə bilər. Əks təqdirdə, bu cür hərəkət və ya davranışlar cəmiyyətdə kriminal vəziyyəti ağırlaşdıracaqdır.

Beləliklə, bütün bunların nəticəsi olaraq, məişət zorakılığı vəziyyətinin müntəzəm olaraq araşdırılması, problemlərin öyrənilməsi, müəyyənləşdirilməsi və aradan qaldırılması, profilaktik tədbirlərin düzgün tətbiqi, hüququn aliliyi, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin prioritetliyi Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət quruculuğunun mühüm vəzifələrindən biridir və gələcəkdə effektiv nəticələr verə bilər.

Açar sözlər: ailə zorakılığı, ictimai təhlükə, kriminal vəziyyət, beynəlxalq birlik, insan hüquqları, hüquqi dövlət, profilaktik tədbirlər.

A ilə zorakılığı cəmiyyətdə, dövlət həyatında və bütün bunların tərkib hissəsi olan ailədə ənənəvi və mütərəqqi hesab edilən psixoloji, sosioloji və siyasi sistemə və dəyərlərə ciddi zərər vurur. Bu

zərərin miqyası və nəticələri geniş və əhatəlidir. Belə təzahürlər ailələrin dağılması, insan hüquqlarının və azadlıqlarının müxtəlif formada və məzmununda pozulması ilə yanaşı, həm də cəmiyyətə və dövlətin müəyyən etdiyi ictimai təhlükəsizlik mühitinə, milli naraqlara və milli mənafelərə əhəmiyyətli zərər vurur. Ailə zorakılığı və ya məişət zorakılığı öz xarakterinə görə ictimai təhlükəli davranış aktı olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətdə və ictimai rəydə kəskin etirazlarla qarşılanan hərəkətlər kateqoriyasına aiddir. Belə əməllər öz sosial-siyasi təbiətinə görə, cəmiyyətdə mövcud olan əxlaq normalarına, mənəviyyata, dəyərlər sisteminə, gənclərin qanunlara hörmət ruhunda tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir. Xüsusilə də belə hərəkətlər yeni ailə qurmuş gənclərin xarakterinə, mənəvi-psixoloji təbiətinə mənfi təsiri ilə diqqəti cəlb edir və ağır nəticələrə gətirib çıxarır. O, ilk növbədə, ailənin sosial və hüquqi dəyəqlərini sarsıdır, ailənin bütövlüyünü pozur, ailə üzvlərinin qarşılıqlı hüquqlarına və öhdəliklərinə mənfi təsir göstərir, bəzən isə qətl kimi xüsusilə ağır cinayətlərin baş verməsinə gətirib çıxarır. Belə ağır nəticələr, dözülməz şərait və yaranmış mənfi vəziyyət, qadınların və uşaqların mənəvi dünyasının psixoloji böhranına, maddi və mənəvi sarsıntılarına səbəb olur. Ailə üzvləri belə təzahürlərdən ciddi zərər çəkirlər. Ailədaxili zorakılığın sosial-siyasi və psixoloji mahiyyəti öyrənilərkən, normalda ailə daxilində və ailə üzvləri arasındakı münasibətlərin hüquqi əsaslarına, psixoloji səciyyəsinə, siyasi mahiyyətinə, sosial əhəmiyyətinə diqqət yetirilməsi olduqca vacibdir. Məhz normal ailələrdə və münasibətlərin normal qurulduğu

ailə mühitində, zorakılıq halları və münaqişələr istisna edilir.

Qanunvericiliyə görə ailə və nikah münasibətlərinin, qadınların və uşaqların hüquqlarının təmin olunması kimi məsuliyyətli bir işin ağırlığını dövlət öz üzərinə götürmüşdür. Ailə cəmiyyətin təməli və əsasıdır. Sosial dövlət olmaq etibarilə ailələrin, qadınların və uşaqların rifah halının yaxşılaşdırılmasına dövlətimiz xüsusi diqqət yetirir və qayğı göstərir. Bu mənada ailədaxili zorakılıqlar ailə münasibətlərinə, qarşılıqlı hörmətə və diqqətə mənfi təsir göstərir, ailələr dağılır, uşaqların tərbiyəsi, təhsili, əxlaqı mənfi təsirlərə məruz qalır. Ümumiyyətlə, ailə zorakılığının cəmiyyətə və dövlətə vurduğu zərərin miqyası bütün mənalarda ölçüyə gəlməzdir. Buna görə də, ailədaxili zorakılıq ölkədə və onun tərkib hissəsi olan ayrı-ayrı ailələrdə, ictimai-siyasi həyatda, vətəndaş cəmiyyətində ziddiyyətləri kəskinləşdirir, mövcud olan sosial-siyasi, mənəvi-əxlaqi mühitə, insan hüquqlarına və azadlıqlarına ciddi zərər vurur, onun təmin olunmasına mənfi təsir göstərir. Buna görə də, hər bir mü-tərəqqi, demokratik dövlətdə olduğu kimi ölkəmizdə də ailədaxili zorakılığa qarşı sistemli, ardıcıl və qətiyyətli tədbirlər görülməkdədir. Ailə zorakılığı insan mənəviyyatını korlayan, xalqın uzun yüzilliklər ərzində yaratdığı və qoruyub saxladığı, mühafizə etdiyi adət və ənənələrə xələl gətirən hərəkətlərdən hesab olunur. Belə zorakılıqlar, sosial-siyasi mahiyyəti etibarilə cəmiyyətin normal iqlimini pozur, ailə kimi müqəddəs bir təsisatın möhkəmliyinə və sarsılmazlığına zərər vurur. Ailə zorakılığı tərəflərin psixoloji sağlamlığına, psixoloji bütövlüyünə mənfi

təsir göstərir. Cəmiyyətdə siyasi-hüquqi təsisatlar vasitəsilə formalaşdırılan qayda-qanun belə zorakılıqlar nəticəsində nümayiş-karanə surətdə pozulur. Bu baxımdan ailə zorakılığının sosial-siyasi və psixoloji duruma təsiri olduqca genişdir. Belə hərəkətlər eyni zamanda ağıllı, müdrik, savadlı nəsil yetişdirməyə, sosial və reproduktiv funskiyanın yerinə yetirilməsinə göstərdiyi mənfi təzahürləri ilə seçilir. Zorakılığın qurbanına çevrilmiş ailələrdə münasibətlər o dərəcədə ziddiyyətli xarakter alır ki, ailə üzvləri nə edəcəklərini müəyyənləşdirə bilmir və belə vəziyyət, xüsusən də yetkinlik yaşına çatmamış uşaqların və gənclərin psixologiyasına zərər yetirir. Bəzən isə ailənin ən kiçik və köməkətsiz üzvləri – uşaqlar, yaşlı nəsil kimi qocalar, orta nəsil kimi gənclər özləri, bu və ya digər dərəcədə ailə zorakılıqlarının qurbanına çevrilməklə zərər çəkmiş vəziyyətə düşürlər. Təcrübə göstərir ki, belə hərəkətlər uzun müddət və bəzən latent şəkildə inkişaf edir, qarşısı alınmadıqda, zərərsizləşdirilmədikdə ağır nəticələrə gətirib çıxarır (1).

Psixoloji cəhətdən ailə zorakılıqları rəngarəng, bununla belə həm də fərqli spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyəvidir. Aydınır ki, ailə üzvi olan, müxtəlif yaşda, təhsildə, səviyyədə olan insanların psixoloji durumu və psixoloji səviyyələri mürəkkəb və həm də fərqlidir. İrsi xüsusiyyətlərlə qazanılan müxtəlif xarakterlər və xüsusiyyətlər, uşaqlıq və gənclik dövründə qazanılmış təsirlərlə, mühitin doğurduğu xatirələrlə və yaddaşa həkk olunmuş hadisələrlə və proseslərlə sıx bağlı olaraq formalaşır və möhkəmlənir. Məhz bu təəssürat altında insan, gələcəkdə qarşılaşdığı həyat reallıqları ilə özünü bu və ya digər dərəcədə biruzə verir və bütün

bunlar məhz davranışlarda ifadə olunur. Bu baxımdan, hər bir gəncin xəyalında, öz ailəsində və formalaşdığı mühitdə əldə etdiyi biliklərə müvafiq olaraq ailə ilə bağlı müəyyən təəssüratlar təşəkkül tapır və formalaşır. İnsan özünü dərk etdiyi vaxtdan etibarən, onun psixikasının şüuraltı təbəqəsinə, gələcəkdə quracağı ailəsi ilə bağlı müəyyən təəssürlər, xəyallar və arzular yerləşdirir. İnsanın emosional sferası ilə bağlı olan şüuraltı təbəqədə qərar tutan bu xəyallar, arzular və istəklər vaxtı çatanda – bioloji yetkinlik dövründə həyata keçirilmək üçün fəallaşma mərhələsinə keçir. Qeyri-şüuru təbəqədə yerləşdirilmiş arzuları, bu və ya digər səbəblər üzündən həyata keçirmək mümkün olmadıqda, psixoloji tarazlıq, homeostaz pozulur. Bu da, nəticə etibarilə, destruktiv davranışın yaranmasına gətirib çıxarır. Psixoloqlar sübut edirlər ki, insanda zorakılıq, münafişə və təcavüzkarlıq motivi bir çox hallarda onun psixikasına əhəmiyyətli təsir göstərən fizioloji köklərlə bağlıdır. İnsan beynindəki badama oxşar cisim – sahə, zorakı, münafişə və təcavüzkar hərəkətlərə cavabdehlik daşıyan mərkəz olmaqla, onları idarə edir. Bütün bunlara isə ifraz edilən müəyyən hormonlar, qəbul edilən spirtli içkilər, istehlak edilən narkotik maddələr təsir göstərir və onların inkişafına stimül verir. Amerika alimləri müəyyən etmişlər ki, qəddarlıqla ağır cinayət əməlləri törətmiş şəxslərin qanında testosteronun səviyyəsi, zorakılıqla bağlı olmayan başqa cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslərindən daha yüksək olur (2).

İnsan öz mühitini və şəraitini dəyişdikdə, beynin qabıqaltı mərkəzinin aldığı qıcıqların dəyişməsinə qarşı olan oyanma sahəsində,

ləngimələr baş verir, insanın yeni şəraitə və mühitə uyğun-laşmasında çətinliklər yaranır. Buna görə də beynin böyük yarımkürələrinin oyanma vəziyyətinə gəl-məsi üçün, insanın yeni şəraitə psixoloji baxımdan hazır olmasına zərurət yaranır. Xüsusilə insan həyatında onun fizioloji tələbatlarını ödəmək üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan ailənin qurulması, insanın həyatında və şüurunda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olduğundan, o hələ gənc yaşlarından başlayaraq təbii olaraq özünü psixoloji cəhətdən ailə qurmağa hazırlamalıdır. Bu isə gəncin yetişdiyi, tərbiyə aldığı, formalaşdığı ailədə, məktəbdə, kollektivdə, cəmiyyətdə bu amilin ciddi surətdə nəzərə alınmasına zərurət yaradır. Ona görə də ailənin və bununla sıx bağlı olan insan münasibətlərinin psixologiyasını bilmək, insanın ailə mühitinə psixoloji cəhətdən hazırlanmasını təmin etmək, gələcək ailə tərəfdaşlığının subyektləri olan oğlanın və qızın ünsiyyət məsələlərinə gündəlik diqqət artırılması vacibdir. Gələcək ailənin zaman etibarilə uzun ömürlülüyü, xoşbəxt ailə nümunəsinin yaradılması məsələsi mənəvi, əxlaqi və psixoloji tərbiyəyə verilən xüsusi diqqətdən xeyli dərəcədə asılıdır. Kamil insan, gələcək ailə başçısı, gələcək valideyn hər şeydən öncə ailədə, məktəbdə, təhsildə, cəmiyyətdə yetişdirilir və formalaşdırılır. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında ailə mühitinin mühüm yeri və rolu xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. İnsanın bu şərtlər daxilində zəruri tələbatlara cavab verməməsi, onun natamamlığını göstərir. Formalaşmadan kənar qalan xüsusiyyətlərin toplusu isə mahiyyət etibarilə natamamlıq komplekslərinin yaranmasına səbəb olur. Bu, başqaları

ilə müqayisədə xəyalən əksik olma ilə bağlı olan fikirlərin və düşüncələrin formalaşmasına stimül verən, psixoloji və emosional hisslər toplusu kimi özünü göstərir. Natamamlıq komplekslərindən əziyyət çəkən insanlar özlərini cəmiyyətdə bir növ yararsız, çıxdaş hesab edirlər. Bu isə, müəyyən depressiyalara, psixoloji narahatlıqlara və gərginliklərə səbəb olur, insan çıxılmaz vəziyyətlərə düşür. Natamamlıq kompleksləri insanı daim izləyir, onun uğurlarına mane olur, şəxsi keyfiyyətlərindəki qüsurlar cəmiyyətin tələbatlarına cavab vermir. Belə insanların cəmiyyətə uyğun-laşması prosesi müəyyən çətinliklərdən keçir və assosial davranışlara səbəb olur. İnsan utancaqlıqdan əziyyət çəkir və ya ifrat üsyankarlıq nümayiş etdirir. Tədqiqatçılar isə bunu həyatda baş verən uğur-suzluqlarla və psixoloji travmalarla əlaqələndirirlər. Buna görə də natamamlıq kompleksi şəxsiyyəti lazımi şəkildə bütöv olaraq formalaşmamış insanlarda potensial olaraq mövcud olur və müşahidə edilir. Müəyyən şərait yarandığı hallarda isə özünü biruzə verir. Bütün bunlar insanın şəxsiyyət olaraq yetişməsində buraxılan səhvlərlə, natamamlıqlarla, psixi travmalarla daha çox səbəbli əlaqədə olur.

İnsan uşaq yaşlarından başlayaraq aldığı təhsil, tərbiyə, əxlaq, informasiya, yaşadığı həyat reallıqları, vəziyyətləri, ziddiyyətləri, onun şəxsiyyətinin formalaşmasına, mənfi və ya müsbət istiqamətlərə yönəlməsinə və inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə insanın psixi fəaliyyətində, halət və xassəsində bir təzahür elementi kimi özünü göstərir. İnsanın aldığı məlumatlar hərəkətdədir və necə deyirlər

«senzura» təbəqəsindən keçərək şüuru təbəqənin köməyi ilə reallaşdırılmağa istiqamətləndirilir. Şüuraltı təbəqənin zaman-zaman tədricən yüngülləşməsi qanunauyğun bir proses hesab edilir. Belə yüngülləşmə bu və ya digər səbəb üzündən baş vermədikdə, psixoloji yüklənmə yaranır və bununla da psixoloji neytrallıq vəziyyəti pozulmuş olur. Buna görə də valideynlər uşaqların xatirələrində neqativ iz buraxa biləcək hallara, hadisə və proseslərə mümkün qədər yol verməməyə, onları qorumağa çalışmalıdırlar. Ailənin əqli, psixi və mənəvi cəhətdən sağlam nəsil yetişdirmək vəzifəsi olduqca mühüm və müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Cəmiyyətdə və ailədə baş verən destruktiv münaqişələrin, mübahisələrin, ziddiyyətlərin ya-ranmasında, natamamlıq kompleksini daşıyan insanlar çoxluq təşkil edirlər. Buna görə də ailə mühitində böyüməyən uşaqlar, sonradan özlərini çox vaxt bədbəxt hiss edir, həyata çətin uyuşur, talelərindən narazı qalır, beləliklə də öz ailə mühitini lazımi qaydada yarada bilmir və nəticədə müxtəlif problemlər baş verir. Bunun əsas səbəbi onunla izah edilir ki, uşaqlıqda yaşanan ruhi və psixoloji sarsıntılar insanın mənəvi aləmində təcəssüm tapan boşluqları böyüyərkən doldurmaqda aciz olurlar. Buna görə də ailənin quruluşu, funksiyaları, şəxsiyyətin quruluşu və funksiyaları ilə tam uyğunlaşdıqda, ailələrdə normal vəziyyətlər yaranmış olur. Ailənin funksiyalarına, ailə üzvlərinin hər birinin normal tələbatının təmin edilməsinə yönəldilən fəaliyyətin, əsas vəzifə olaraq qəbul edilməsi də məhz bununla bağlıdır. Ailə zorakılığının ümumi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onun fərdi psixoloji xüsusiyyətlərinin

mükəmməl tədqiq olunması, istintaqda və məhkəmədə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün olduqca vacibdir. Bu eyni zamanda ailədaxili vəziyyətin və ailə üzvləri arasındakı psixi durumun səviyyəsi ilə xeyli dərəcə bağlıdır. Bu isə insanı həyat yolu ilə üzvi surətdə və əlaqəli şəkildə tədqiq etməyə tələbat yaradır. Kamil şəxsiyyətin yetişdirilməsi sahəsində ailənin, bağçanın, məktəbin, valideynin, müəllimin, əmək kollektivinin, cəmiyyətin və dövlətin üzərinə məsuliyyətli vəzifələr düşür. İnsan həyatının bünövrəsi ailədə qoyulur, inkişaf edir və getdikcə daha da mükəmməlləşir. Sistemli, ardıcıl, mükəmməl və kompleks yanaşma tələb edən bu məsuliyyətli iş, nəticə etibarlı ilə gələcək cəmiyyətin qurucusu kimi insanın, yüksək ixtisaslı mütəxəssis, bacarıqlı rəhbər, istedadlı təşkilatçı, nümunəvi ailə başçısı, qayğıkeş valideyn və ya sadəcə olaraq ailə üzvü kimi yetişməsində fəal rol oynayır. İnsan tərbiyəsinə və onun yetişdirilməsinə ciddi yanaşma, məsuliyyət hissi, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə üstünlük verilməsi, təhsil, davranış və tərbiyə məsələləri, bu vacib işdə əhəmiyyətli rol oynayır. Bütöv bir insan ömrünü əhatə edən bu sistemli iş hər şeydən öncə təhsilin, tərbiyənin, əxlaqın, mənəviyyətin, bacarığın üzvi surətdə əlaqələndirilməsini tələb edir. Ailənin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi insana təbiətən, irsi olaraq bəxş edilmiş keyfiyyətlərdən, eləcə də həyatda aldığı təhsildən, tərbiyədən, yaradıcılıq imkanlarından, bilik və mənəviyyətin, şüur və vicdanın, ümid və inamın, sevgi və nifrətin üzvi surətdə və düzgün əlaqələndirilməsi nəticəsində, konkret şəxsiyyətin ruhuna və cisminə təlqin edildikdə, onu kamil bir insan kimi yetişməsinə

təmin edir. Kamil insan özünü və başqalarını düşünməklə, ailəsini, cəmiyyəti və dövləti inkişaf etdirməyə və ədalətli olmağa səfərbər edə bilər. Bu sahədə irsiyyət, varislik və ailə ənənələrinin, bağça və məktəb tərbiyyəsinin, təhsilin, kollektivin, cəmiyyətin və dövlətin birgə səyi nəticəsində formalaşdırılmış gənc insanın, cismində və ruhunda, əməllərində və əxlaqında, davranışında və münasibətlərində, məqsədlərində və vəzifələrində əks olunur. Ailədə və təhsil sisteminə əldə edilmiş bilik, elmi səviyyə, həyatda rəftar və münasibət, qayğı və məsuliyyət insanın əmək fəaliyyətində, dövlət quruculuğunda, idarəçiliyin müxtəlif sahələrində, istehsalatda, kollektivdə, xüsusilə ailədə özünü göstərir. Ailə ocağının ruhu və istisi həyatı boyu insanın cismində, ruhunda və əməllərində əks olunur (2). İnsan daha çox ailədə və təhsildə özünə nümunə seçdiyi ideal ətrafında öz obrazını yaratmağa səy göstərir. Onun tərbiyə aldığı ailə, təhsil aldığı məktəb, fəaliyyətə başladığı əmək kollektivi, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlər mühitinin, mədəniyyətin, əxlaqın, dinin, sosial təcrübənin, üstünlük təşkil edən ənənələrin, ideologiyaların, dini təsəvvürlərin, dəyərlər sisteminin, həyat fəaliyyətinin vacib elementləri kamil insan obrazının canlı olaraq, həyatı olaraq, təcrübi olaraq formalaşmasına, təşəkkülünə və inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. İnsanın şüuru və təfəkkürü yaxşı istiqamətə yönüm alır, daxili tələbata adekvat cavab verə bilən psixologiya, mənəviyyət, özünüdərk prosesləri sürətlənir, cəmiyyət üçün, ailə üçün faydalı bir şəxsiyyət yetişmiş olur. İnsanın təmasda olduğu və müşahidə etdiyi müxtəlif xarakterli insanlar, formalaşan

adətlər, yaşanmış talelər, qüvvədə olan qanunlar, milli mədəniyyətlər və bəşəri sivilizasiyalar insanın özündə, varlığında, əməllərində, ruhunda təcəssüm olunur. İnsan öz münasibətlərini və həyata baxışlarını intensiv olaraq təkmilləşdirir, şəxsiyyət olaraq öz həyat yolunun düzgün seçilməsinə ciddi səy göstərməyə çalışır. İnsanın formalaşmasına və inkişaf amillərinə anadangəlmə keyfiyyətlərlə yanaşı, sosial mühit, təbii-coğrafi şərait, tarixi vəziyyət əhəmiyyətli təsir göstərir. İnsan mədəniyyətinin formalaşdırılmasının əsası ana bətnində qoyulur, ailədə, bağçada davam etdirilir. Ailədə, tərbiyə və təhsil prosesində uşağın bir insan kimi təşəkkülü prosesi baş verir. İnsanın gələcək həyatının bünövrəsi məhz burada qoyulur, dəyərləri və təsəvvürləri, xarakteri və idealları, intellektual səviyyəsi, etik və estetik mədəniyyətinin təşəkkülü bütün bu proseslərdə məcmu formasında bütövləşir. Ailə – ilk həyat məktəbi, insan münasibətləri məktəbi, mənəvi və maddi mədəniyyət məktəbi səciyyəsi daşıyır. O müxtəlif yaşda, müxtəlif cinsdə, müxtəlif təhsildə, müxtəlif dünyagörüşündə, müxtəlif qabiliyyətdə olan doğma insanların mənəvi, sosial və hüquqi birliyidir. Bu mənada ailə doğma insanların – məhəbbət, dostluq, həmrəylik və birgə dərk edilən həyat məbədi kimi çox dəyərli və əhəmiyyətlidir. Uşaq ailədə ilk addımlarını atır, dil açır, biliklərin və davranış qaydalarını mənimsəyir, özünün ilk həyat dərslərini alır. Ailə – cəmiyyətin və dövlətin ən mühüm sosial əsası hesab olunmaqla, o insanın təşəkkülünün və inkişafı proseslərinin, cəmiyyətin gələcək üzvlərinin – vətəndaşların formalaşmasının baş verdiyi bir mühit kimi əhəmiyyətli rol

oynayır. Nəsilədən nəslə ötürülən yazılmamış qanunlar, yaşamaq qabiliyyətini və şəxsiyyətin psixologiyasına və davranışının formalaşmasına təsir gücünü təmin edərək, ailə onların ardıcıl və dinamik inkişafını təcrübi olaraq təmin edir. Şəxsiyyətin mənəvi təcrübəsinin və dünyagörüşünün bünövrəsi ilk olaraq ailədə, bağçada, məktəbdə, əmək kollektivində formalaşır, dövlətə və cəmiyyətə təsir göstərir. Vətəndaş birliyini və mənəviyyatını, şüurunu və vicdanını, məhəbbətini, inamını və yaxşılığını, quruculuğunu və rifahını ifadə edən ən qiymətli sosial dəyər olaraq ailə sosial şərin və sosial sabitsizliyin aradan qaldırılmasının əvəzədməz vasitəsi kimi mühüm rol oynayır. Ailənin inkişafı və bütövlüyü valideynlərin şəxsi mədəniyyətindən, onların biliklərindən, bacarıqlarından, mütəşəkkilliyindən, mənəviyyatından, yaradıcı fəaliyyətindən, milli psixologiyasından, dinindən, inamından, əqidəsindən və amallarından çox asılıdır. Hər bir insan üçün həyatda başlıca olan meyar, onun ailə xoşbəxtliyi və ailə rifahıdır. Bütün bunlar isə daha çox ailə ilə bağlıdır və ailədə formalaşır. Ailə daxilində, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı hörmət və qayğı, anlaşma və ahəngdarlıq onun inkişafının formalaşması üçün ilkin zəruri şərtidir. Həqiqi dostluq və əsil məhəbbət kimi, xoşbəxt ailəni də böyük zəhmət və əziyyət hesabına əldə etmək, yaratmaq tamamilə mümkündür. Ailə üzvlərinin birgə səyi və birgə fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən bütün bu dəyərlər sistemini özündə ehtiva edən xoşbəxt ailə, insan cəmiyyətinin və son olaraq hər bir dövlətin misilsiz nailiyyəti və bəşəri uğuru hesab edilə bilər. Ailə üzvlərinin birgə səyi ilə yaradılan bu mühit, ailənin mənəvi-əxlaqi

səviyyəsi, təhsil göstəriciləri, ədalətliliyi, idrakı, ruhu, nəticə etibarilə məqsədə çatmağa çox kömək edir. Dəyərlər sisteminin əsasında dayanan ailə səadəti, onun üzvlərinin birgə səyi, zəhməti, qayğısı, diqqəti, məhəbbəti əsasında yaranır, biri digərinin rifahını və xoşbəxtliyini ahəngdar şəkildə təmin etməyə səy göstərir. Ailə üzvlərinin – ərin və arvadın, uşaqların və nəvələrin, ataların və anaların birgə xoşbəxtliyi olmadan, xoşbəxt ailəni yaratmaq və formalaşdırmaq mümkünsüzdür. Ailənin və onu təşkil edən şəxsiyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri mürəkkəb sistemdən ibarətdir. Bunu başa düşmədən, dərk etmədən, arzulamadan, səy göstərmədən ailə xoşbəxtliyinə nail olmaq mümkünsüz olardı. Bu məsuliyyətli və şərəfli işdə ailə münasibətlərinin düzgün təşkili, həyata keçirilməsi, səmərəli və məqsədyönlü məcraya yönəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ailə əlaqələrini möhkəmləndirən amillər sırasında mədəni dəyərlər sisteminin vahidliyi, ailənin mahiyyəti və məqsədləri haqqında, uşaqların tərbiyəsinə yanaşmalar, ər-arvadın rolu, məsuliyyəti və vəzifələri haqqında fikirlərin üst-üstə düşməsi emosional və ya gərgin vəziyyətlərin birgə səylə zərərsizləşdirilməsi vacib və əhəmiyyətli nəticələr verir. Bu məqsədlərin və vəzifələrin bir istiqamətə yönəldilməsi, ailə qarşısında duran çətinliklərin aradan qaldırılması və inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatlar göstərir ki, cəmiyyətdə, ailədə, eləcə də hər hansı bir kollektivdə insan münasibətlərinin düzgün qurulması və ahəngdar tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətdə müxtəlif cinsdən, müxtəlif yaşdan, müxtəlif səviyyədə və s. asılı olaraq insanlar arasında

hadisələrə və proseslərə müəyyən fərqli yanaşmalar mövcud olur. Bu münasibətlərin konkret situasiyadan asılı olaraq kəskinləşməsi də mümkündür. Ailədaxili münaqişələr çox vaxt ər və arvadın psixoloji cəhətdən uyğunlaşmamasının nəticəsində baş verir. Ailə üzvü olan ərin və arvadın psixofizioloji, emosional vəziyyətlərindən asılı olaraq onlar arasında müxtəlif səbəblərdən münasibətlərin kəskinləşməsi baş verə bilər. Müsbət emosiyalara olan tələbatın ödənilməməsi, ərin və arvadın seksual-psixi uyğunsuzluğu, maddi, mənəvi, əxlaqi, tərbiyəvi və seksual tələbatların kifayət qədər ödənilməməsi, ailə təsərrüfatı, uşaqların tərbiyəsi, valideynlərə və qohumlara olan münasibətin fərqliliyi, həyatın müxtəlif hadisə və proseslərinə yanaşmanın müxtəlifliyi və onlarla digər səbəblər ər-arvad münasibətlərində ziddiyyətlərin yaranmasına, inkişafına və münaqişələrin şiddətlənməsinə səbəb ola bilər. Belə fərqlilik münaqişəli ailələrin 75-80%-də əsas səbəb rolunu oynayır. Böhranlı ailələrə kənar təsirlər, bəzən, düzgün qəbul edilmir. Konkret şəraitdə emosional vəziyyətlərə təsir göstərən amillər, tərəflərin xarakteri, xüsusiyyəti, sağlamlığı, savadı, təhsili və digər demoqrafik xüsusiyyətlər münaqişələrə mənfi və müsbət yönümdə təsir göstərə bilər. Streslər və emosional halətlər, sərxoşluq və narkotizm, işsizlik, yoxsulluq kimi amillər münaqişələri daha da kəskinləşdirə bilər (3).

Müasir ailənin rifahı, əsas etibarilə ailənin yaşadığı cəmiyyətlə və onu cəmiyyətlə bağlayan çoxsaylı görünməz tellərlə - xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır. Ailə səviyyəsində biz dövlət idarəetmə proseslərinin kiçik, mini formasını görürük.

Ailə üçün idarəetmənin hüquqi deyil, əsasən mənəvi-etik formaları səciyyəvidir. Ailə həyatının idarə edilməsi, onun tələbatlarının təmin olunması və inkişafının strateji planlaşdırılması, ailə mədəniyyətinin formalaşdırılması və qorunması, onun üzvlərinin mənəvi sağlamlığı, uşaqların maddi təminatı və mənəvi inkişafı, onların əməyə və yüksək mənəvi dəyərlərə sahib olması, uşaqların müstəqil həyata hazırlanması – dərin bilik, enerji, təcrübə, dözümlülük, müdriklik tələb edir. Ailə üzvləri sırasında təmsil olunan insan bir şəxsiyyət olaraq öz davranışını və fəaliyyətini nümunəvi idarə etməli, öz ailəsinə, doğmalarına, yaxınlarına yaxşı təsir göstərməli, mədəniyyətini və savadını inkişaf etdirməlidir. Ailənin idarə edilməsi olduqca məsuliyyətli bir işdir və dövlət idarəçiliyi vərdisləri üçün bir örnəkdir, nümunədir. Buna görə də idarəçilik vərdisləri ilk öncə ailədə formalaşır. Ailənin hər bir üzvünün fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, bütöv sosial mikrosistem kimi psixoloji uyğunluğa nail olunması, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin düzgün tənzimlənməsi ailə idarəçiliyinin vacib şərtlərindəndir. Ailədə və əmək kollektivində münasibətlərin xarakteri psixoloji cəhətdən ayrı-ayrı olsa da, birbirindən fərqlənsə də, lakin idarəetmə üslubu çox oxşardır. Buda daha çox liderlik rolunu icra edən ailə başçısının xarakterindən və şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır. Ailə idarəçiliyi milli-mənəvi keyfiyyətlərin mənimsənilməsinə, müstəqillik, məsuliyyət və yaradıcılıq qabiliyyətini nəzərdə tutan, şəxsi mədəniyyətin bütöv formalaşmasını tələb edən fəaliyyətdir. Ailənin tərbiyə etdiyi şəxsiyyət ictimai-faydalı fəaliyyətə həvəs göstərməli,

intellektual cəhətdən, yüksək etik mədəniyyət baxımından nümunəvi, işi bilmək və operativ qərarlar qəbul etmək səriştəsinə sahib olmalıdır. Belə şəxslər məqsədə nail olmaq üçün ağıllı, düzgün və məntiqi üsullardan yaradıcılıqla istifadə etməyi bacarmalıdır. Ailənin idarə edilməsində insanın mədəni dəyərlər sistemi, dünyagörüşü, əqidəsi, ailə etikası, məhəbbəti və dostluğu böyük rol oynayır. Ailənin idarə edilməsi – təbii və zəruri prosesdir. Ailə hər hansı digər kollektiv kimi, ümumi məqsədlərə çatmaq üçün öz qüvvəsinin və maraqlarının uzlaşdırılmasını tələb edir. Ailənin və onun üzvlərinin hüquqlarının və vəzifələrinin dəqiq müəyyən edilməsi, öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, maddi nemətlərin düzgün bölüşdürülməsi, ailənin rifahı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlərin vaxtında və keyfiyyətli icrası vacibdir. Bütün bu tədbirlər sistemi, eyni zamanda ailədaxili zorakılığın qarşısının vaxtında alınması, zərərsiz-ləşdirilməsi, barışın və sülhün təmin olunması üçün də çox vacibdir. Ailənin idarə edilməsi yaxşı təhsili, mənəvi tərbiyəni, uşaqların peşə təlimini və peşəkar inkişafını, ailə münasibətlərinin düzgün formalaşdırılmasını, ailənin digər insanlarla işgüzar və faydalı əlaqələrinin düzgün qurulmasını tələb edir. Bütün bunlar – ailə maraqlarının, onun ayrı-ayrı üzvlərinin maraqlarının müdafiəsini, əməyin və maddi nemətlərin düzgün bölünməsinə, maddi rifahın və təminatlı mənzilin olmasını tələb edir. Belə olduqda ailə, dövlət və cəmiyyətin müsbət yönümdə inkişafında mühüm rol oynaya bilər (4).

Ailə inkişafı ailə üzvlərinin ümumi məqsədlə, prinsiplərlə, ailə etikası və gələcəyi

görmə qabiliyyəti əsasında birləşməsi, ailə üzvlərinin maraqlarının qorunması və təmin olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ailə üzvlərinin biri-birinə məhəbbət əsasında bağlanması qarşılıqlı borc hissi ilə şərtlənən spesifik ailə mühitini yaradılması çox vacibdir. Ailə həyatının tənzimlənməsinin əsas prinsipi onun mənəvi-əxlaqi və hüquqi meyarlara əsaslanmasında ifadə olunur. Ailə üçün spesifik funksiya tərbiyə və təhsil, ailə büdcəsinin yaradılması və düzgün idarə edilməsi, həyat fəaliyyətinin nəzəri olaraq proqram və layihələrinin reallaşdırılması, adətən qeyri-rəsmi, qeyri-hüquqi xarakter daşıyır. Ailədə uşaqlar doğulduqdan sonra yaranan qan qohumluğu və doğmalığ, bir-birinə bağlılıq, valideynlər arasında və onlarla övladları arasında qarşılıqlı borc hissi, ənənələr, cəmiyyət və dövlət qarşısındakı mənəvi məsuliyyətlə şərtlənir. Ailənin rifahı, inkişafı və təhlükəsizliyi, onun idarə edilməsində aparıcı rol oynayan ailə başçısının – erin və arvadın üzərinə düşür. Ailə münasibətlərindəki ahəngdarlıq və inkişaf bir çox cəhətdən onun başçısının – təşkilatçılığı, qayğıkeşliyi, zəhmətsevərliyi, intellekti, etikası, iradəsi, xarakteri, enerjisi, məsuliyyəti və digər bu kimi keyfiyyətlərin kompleksindən çox asılıdır. Ailə başçısı bütün hallarda qızıl ortanı gözləməli, ailənin bütün üzvlərinə qarşı qayğıkeş, diqqətçil, nümunəvi, ədalətli və alicənab olmalı, dözümlü və təmkin nümayiş etdirməlidir. Ailə hüquqi inkişaf kimi onun idarəetməsi, ümumiyyətlə idarəetmənin universal hüquqi prinsiplərinə əsaslanaraq, ailə başçısı: ailə üzvlərinin maddi və mənəvi tələbatlarının maksimum ödənilməsinə yardım etməyə, övladlarına yaxşı təhsil verməyə,

ailə üzvlərinin sağlamlığının qorunmasına qayğı göstərməyə, övladlarında nəciblik, şəfqət, cəmiyyətin rifahı naminə biliklərə və vicdanlı əməyə məhəbbət, vətənpərvərlik, yüksək etika və həmrəylik hissi tərbiyə etməyə, ailə üzvlərinin xarakterinin və mənafeyinin ahəngdarlığını və ən yaxşı ailə ənənələrinin varisliyini təmin etməyə borcludur. Belə təşkilati və hüquqi idarəçilik funksiyaları ailə başçısının – ərin və arvadın, qadının və kişinin birgə səyi ilə həyata keçirilməlidir (5).

Ailənin idarə edilməsi olduqca mürəkkəb və məsuliyyətli elementləri, ailə statusuna daxil olan hüquqları, vəzifələri və öhdəlikləri əhatə edir. Buna görə də bu missiyasının uğurla həyata keçirilməsi təkcə onun öz rifahını deyil, həm də cəmiyyətdəki bir çox problemlərin həllini asanlaşdırır. Ailə mürəkkəb struktura malikdir. Yalnız ər və arvadın ibarət olan ailə sadə ailə hesab edilir. Bununla belə ailənin tərkibində uşaqlar, valideynlər, nəvələr, nəticələr və s. yaxın qohumlar da ola bilər. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində ailə idarəçiliyinin hüquqi tənzimlənməsi məsələsinə müstəqil yer – norma, maddə ayrılıbmamışdır. Bununla belə ailənin tərkibinə daxil olan valideynlərin, uşaqların hüquqlarına və vəzifələrinə müəyyən aydınlıq gətirilmişdir. Ailə idarəçiliyinin əsas məqsədi ailənin sosial-mədəni inkişafı, uşaqların tərbiyəsi, təhsili, sağlam böyüdülməsi və ümumiyyətlə ailənin rifah halının kifayət qədər normal təmin edilməsi ilə bağlıdır. Bu isə ailənin rəhbərlərinin – atanın və ananın təşkilati fəaliyyətinin vaxtında, düzgün və səmərəli həyata keçirilməsindən asılıdır. Bu zaman əsas diqqət yalnız hüquq

və vəzifələrin mükəmməl həyata keçirilməsi ilə deyil, habelə öhdəliklərə əməl olunması ilə bağlıdır. Ailənin hər bir üzvü özünü idarə etmək, digər ailə üzvləri ilə münasibətlərini məhəbbət və sədaqət əsasında qurması xeyli dərəcədə valideynlərin qarşılıqlı münasibətlərindən asılıdır. Ailə başçısı olan ər və arvad öz ağılı və müdrikliyi ilə öz hərəkətlərini və əməllərini düzgün qurmalı, qarşıda duran vəzifələrin vaxtında və keyfiyyətlə icra edilməsini təmin etməyə çalışmalıdırlar. Bu mürəkkəb sistem ailənin yaşaması və inkişafı üçün çox vacib olan ev, mənzil şəraitinin düzgün təmin olunması ilə bağlıdır. Ailə üzvlərinin ictimai faydalı əməklə məşğul olması, əldə olunan gəlirlərin ailənin rifahına yönəldilməsi, doğrulacaq uşaqların sağlamlığının təmin edilməsi vacibdir. Ailədə onun üzvləri arasında sağlam münasibətin qurulması, davranış mədəniyyətinin və əxlaqın, ailə rifahının və ailədaxili münasibətlərin düzgün əlaqələndirilməsinə xidmət etməlidir. Uşaqların doğrulması, onların sağlam böyüməsi, düzgün tərbiyəsi, gələcək təhsilə hazırlanması sistemli tədbirlərin düzgün əlaqələndirilməsini və məqsədli həyata keçirilməsini tələb edir. Bu sahədə əsas ağırlıq ananın üzərinə düşür. Xüsusilə, hər iki valideynin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması uşaqların tərbiyəsində müəyyən təbii çətinliklər yaradır. Bir tərəfdən onların işləməsi ailənin maddi gəlirlərinin artmasına təsir göstərsə də, digər tərəfdən uşaqların iş vaxtında bağçada tərbiyəsinə zərurət yaradır. Bununla belə hər bir valideyn hər bir uşağın psixologiyasını, xasiyyətini, marağını, potensial və zehni gücünü yaxşı bilməli və onların düzgün istiqamətləndirilməsinə xüsusi

əhəmiyyət verməlidir. Ata və ana öz hərəkətləri və davranışları ilə uşaqlara nümunə olmalı, onların əməyə, təhsilə, qanunsevərliyə, doğruluğa, səmimiyyətə, mənəvi-əxlaqi tərbiyəyə hörmət ruhunda böyüməsini təmin etməlidirlər. Yüksək mənəvi tərbiyə və təhsil əsasında formalaşdırılan gənc ailə cəmiyyətin ən dəyərli sərvətini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi valideynlərin hüquqlarını, vəzifələrini və öhdəliklərini dəqiq müəyyən edir. Düzgün tərbiyə - doğmalara hörmət, sadəlik, qarşılıqlı yardım hissi, ailənin digər üzvlərinə qayğı göstərmək kimi keyfiyyətlərlə sıx bağlıdır. Valideynlər uşaqlara etimad göstərməli, onların həyat fəaliyyətinə nəzarət etməli, onlara yüksək etik mədəniyyət, zəhmətkeşlik, halallıq və doğruluq tərbiyə etməlidirlər. Ailədə təhsilin və tərbiyənin ahəngdar inkişafı, ünsiyyət və davranış mədəniyyətinin öyrədilməsi, əməyə məhəbbət və təhsilin sistemli inkişafı onların həyat tərzinə çevrilməlidir. Məktəbəqədər uşaq müəssisələrində, orta, ali və orta ixtisas məktəblərində uşağın və ya gəncin təhsili, tərbiyəsi, ixtisas və peşə seçimi, onun əməyə və cəmiyyətə hazırlanması valideynlərin nümunəsində müstəsna təsir gücünə malikdir. Bu zaman gələcək nəsilin əsas qurucusu olan uşağa və gəncə cəmiyyətdə, ailədə və dövlət həyatında baş verən ümumi proseslər haqqında minimum məlumatlar verilməli, ona mübariz əhval-ruhiyyə, haqqı-nahaqqa verməmək, ədalətli olmaq, zəhməti sevmək, yaradıcı fəaliyyəti genişləndirmək, vətənə və xalqa bağlılıq, elmlərə dərinlən yiyələnmək kimi hisslər təlqin edilməlidir. Valideynlər öz uşaqları ilə birlikdə daha çox

ünsiyyətdə olmalı, uşaqlarla onların öz dilində danışmağı bacarmalıdır. Valideynlər uşaqlarını sərt cəzalandırmaqdan, onlara yerli-yersiz irad tutmaqdan mümkün qədər yayınmalı, sosial və peşəkar rollarının mənimsənilməsinə imkan verən həyat hadisələrinin və qanunların mahiyyətini izah etməyə çalışmalı, uşaqlarda gözəlliyə və xeyirli olana məhəbbət aşılamalıdırlar. Yeniyetmə ilə ünsiyyətdə ədalət, dostluq və qayğı, həmrəylik və əməkdaşlıq təlqin edilməklə, onlarda mənəvi-əxlaqi tərbiyənin formalaşması ciddi surətdə təmin olunmalıdır. Hər bir uşaq, onu mühitin psixoloji təsirlərindən qismən azad edən, ona xas dünyagörüşü, baxışları, münasibətləri, mənəvi tələbləri, qiymətlən-dirmələri, şəxsi qənaətləri ilə potensial şəxsiyyət kimi formalaşdırılmalıdır (5).

Ailə özü sosial və hüquqi səciyyə daşıyan bir institut, bir təsisat olmaqla, onun öz daxili qayda-qanunu vardır. Bu münasibətlər müxtəlif hüquq normaları vasitəsilə tənzim edilsə də, lakin ailədaxili münasibətlər daha çox adət və ənənələrlə, vərdislərlə, davranışlarla, münasibətlərlə qaydaya salınmalıdır. Ailənin hər bir üzvünün uzun illər ərzində formalaşmış hüququ, vəzifəsi və öhdəliyi vardır. Ailə idarəçiliyinin əsas ağırlığı qanunla ərin və arvadın üzərinə müştərək qaydada qoyulmuşdur. Lakin təcrübədə güclü cins hesab olunan kişi - ər, ailənin rəhbəri kimi öz funksiyasını daha həvəslə yerinə yetirir. Ailə başçısı kimi kişinin evdə üstünlüyü ələ alması, öz iradəsini diktə etməsi və ailə münasibətlərinin ahəngdarlığını öz xeyrinə dəyişməsi, bəzi hallarda hətta zorakılıq yolu ilə həyata keçirilməsi halları qaçılmazdır. Ailənin yazılmamış sosioloji, psixoloji, hətta

cəmiyyətə və dövlətə təsir edə bilən siyasi funksiyaları da vardır. Bu münasibətlərin bütün incəlikləri tarixən müəyyən dəyişikliklərə məruz qalsa da, dəyişsə də, lakin həm də dəyişməyən nizamı da vardır. Bu ahəngdarlığın və bu nizamın pozulması qeyd edildiyi kimi ən müxtəlif, ən rəngarəng və çoxsaylı, çeşidli səbəblər üzündən pozula bilər. Münaqişələr, mübahisələr yarana bilər. Tərəflərin biri-birini başa düşməməsi, güzəştə getməməsi, sosial rollarını düzgün dərk etməməsi, məsuliyyətin əsaslarına laqeyd münasibəti, bütün bunların kimin xeyrinə həll ediləcəyi barədə tərəfləri dilemma qarşısında qoyur. Yüzlərlə belə mübahisələr dinc yolla həll edilir və ailənin bütövlüyü qorunur. Lakin az da olsa, tənzim edilməyən, həll olunma bilməyən münaqişələr müxtəlif təsiredici amillərlə daha da kəskinləşir və ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Münaqişələrin düzgün həll edilməsinin ənənəvi üsullarından istifadə edilməməsi, ailədaxili zorakılığın baş verməsinə gətirib çıxarır. Tarixi adətlərlə, ənənələrlə, vərdislərlə həll edilə bilməyən mübahisələr, münaqişələr ailə zorakılığının hüquq müstəvi-sində, cinayət-hüquqi vasitələrlə həll edilməsinə gətirib çıxarır. Lakin bunun təzahürü onunla yadda qalır ki, münaqişə tərəflərindən kimsə, təqsirli şəxs məsuliyyətə cəlb edilir, ailələr dağılır və uşaqların taleyi arzuedilməz, ümitsiz bir vəziyyətə düşür. Budur, ailədaxili zorakılığın sosial-siyasi və psixoloji təhlilinin yekun nəticələri.

Beləliklə, aydın olur ki, ailə zorakılığının sosial, siyasi və hüquqi təhlili əsasında, hər şeydən əvvəl, törədilmiş hərəkətlərin cinayət və ya inzibati xəta olub-olmamasını fərqləndirmək məsələsi, işin nəticəsi kimi özünü

göstərir. Buna görə də ailə zorakılığının sosial, siyasi və hüquqi təhlilinin ob-yektiv, tam və hərtərəfli aparılmasının mühüm sosial-siyasi və hüquqi əhəmiyyəti vardır. Onun nəticələri gələcəkdə ailə zorakılığının təhlili, onun nəticələrinin aradan qaldırılması və pro-filaktikasının gücləndirilməsi üçün mühüm elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Yekun olaraq hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 2.3 maddəsində «ittifaqdır» sözündən sonra ailə idarəçiliyi ilə bağlı aşağıdakı məzmununda bəndin əlavə edilməsi məqsəddə müvafiq olardı: «Ailə idarəçiliyi – qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, ailə qarşısında duran vəzifələrin və öhdəliklərin həyata keçirilməsini təmin edən kompleks fəaliyyətin məcmusu – ailənin idarəçiliyi hesab olunur. Ailənin idarəçiliyi ər və arvadın bərabər hüquqluluğu prinsipi əsasında həyata keçirilir, ər və arvad ailə idarəçiliyində bərabər hüquqlar və bərabər vəzifələr daşıyırlar» (6)

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR VƏ ƏDƏBİYYAT:

- (1) Вах: Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008. С.10-41; Рагимов И.М., Абдуллаев Я.С., Джавадова И.А., Фомина С.В., Казимов М.Р. Криминологический анализ насильственных и корыстных преступлений. Б., 1996; Петровский А.В. Криминологическое прогнозирование преступного поведения молодежи. СПб., 2005; Алауханов Е.О. Криминология. Учебник. СПб., 2013; Лунеев В.В. Криминология. Учебник. М., 2013; Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан. Учебное пособие. Алматы, 2012; Крими-

- нология // Под ред. А.И.Долговой. Учебник. 4-е издание. М., 2010.
- (2) Психологическая энциклопедия. СПб., 2002, с.396; Криминальная психология. М., 2007, с.239-249; Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012; Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008; Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002; Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011.
- (3) Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011, s.253-262.
- (4) Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012; Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008; Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002; Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011.
- (5) Dövlət idarəçiliyi. İzahlı lüğət. B., 2006; Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslük. B., 2010; Salmanova N. Azərbaycan ailə-nikah münasibətlərinin inkişafı. B., 2013. s.79-111; Общество: государственность и семья. М., 2010; Abdallı H. Şabanov Z. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. B., 2013; Vahidov F., Ağayev T. Sosiologiya. Dərs vəsaiti. B., 2013; Azərbaycanda gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərdə inkişaf mövzusunda III Respublika konfransının materialları. B., 04.03.2014-cü il; Məmmədov F. İdarəetmə mədəniyyəti: xarici ölkələrn təcrübəsi. Dərs vəsaiti. B., 2013.
- (6) Həsənzadə S.B. Nikah hüququ // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. B., 2015; Həsənzadə S.B. Ailə institutunun konstitusiya-hüquqi statusu // AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri. B., 2015, №1.
1. Abdallı H. Şabanov Z. Qadın: ailədə, siyasətdə, təhsildə, dində, ədəbiyyatda. B., 2013.
2. Azərbaycanda gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərdə inkişaf mövzusunda III Respublika konfransının materialları. B., 04.03.2014-cü il.
3. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. B., 2009; Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002.
4. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslük. B., 2010.
5. Dövlət idarəçiliyi. İzahlı lüğət. B., 2006.
6. Haqverdiyev B. İdarəetmə psixologiyası. B., 2008.
7. Həsənzadə S.B. Nikah hüququ // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. B., 2015; Həsənzadə S.B. Ailə institutunun konstitusiya-hüquqi statusu // AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun Elmi əsərləri. B., 2015. №1.
8. Qadın sirləri, kişi problemləri. B., 2002.
9. Qurbanova L. Ailənin psixoloji problemləri və həlli yolları. B., 2012.
10. Məmmədov F. İdarəetmə mədəniyyəti: xarici ölkələrn təcrübəsi. Dərs vəsaiti. B., 2013.
11. Mirzəyev İ. Ailənin sosial psixologiyası. B., 2011.
12. Salmanova N. Azərbaycan ailə-nikah münasibətlərinin inkişafı. B., 2013.
13. Vahidov F., Ağayev T. Sosiologiya. Dərs vəsaiti. B., 2013.
14. Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алмата, 2008.
15. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник. СПб., 2013.
16. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан. Учебное пособие. Алматы, 2012.
17. Криминальная психология. М., 2007.
18. Криминология // Под ред. А.И.Долговой. Учебник. 4-е издание. М., 2010.
19. Лунеев В.В. Криминология. Учебник. М., 2013.
20. Общество: государственность и семья. М., 2010.
21. Петровский А.В. Криминологическое прогнозирование преступного поведения молодежи. СПб., 2005.
22. Психологическая энциклопедия. СПб., 2002.
23. Рагимов И.М., Абдуллаев Я.С., Джавадова И.А., Фомина С.В., Казимов М.Р. Криминологический анализ насильственных и корыстных преступлений. Б., 1996.

НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ: СОЦИАЛЬНОЙ, ПРАВОВОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

**Гасанзаде Саида,
Ведущий научный сотрудник отдела "Международное право
и международные отношения" Института Философии
и Права" НАНА, доктор юридических наук.**

Семейное насилие по своей исторической природе считается социально-правовым событием. Это событие есть результат сформированного в человеческом обществе и являющегося микрочастицей общества семьи или семейных отношений. Семейное насилие, это в то же время политико-правовое событие. Каждое насилие, в том числе и насилие в семье считается нарушением общественных отношений, а также конституционных прав и свобод человека, гражданина и в большинстве случаев считается деянием наносящим им ущерб. Таким образом, насилие в отношении человека, в первую очередь, конечно, нарушает его естественные права, тем самым став одним из препятствий на пути развития нормальных общественных отношений. Женщины, в частности, молодые девушки и дети являются главными целями домашнего насилия, его жертвами. Такая жертва может быть среди представителей обоих полов, но опыт подтверждает, что большинство среди жертв насилия составляют женщины и дети.

Во все исторические времена проводилась борьба с насилием в семье и эта борьба сейчас достигла наивысшего уровня в мире. Одним словом, в настоящее время международное сообщество намерено мобилизовать свои силы в деятельности борьбы с насилием в семье. Потому что, счастливое будущее человеческого общества, зависит от благополучия семей, живущих в мире и здоровых условиях. Лучшие средства борьбы с насилием в семье связаны с осуществлением и применением полной и эффективной системы уголовно-правовых мер. А это помогает относительным образом устранить причину и обстоятельства семейного насилия, предотвратить такие предосудительные поступки, даже помогает снизить их до минимального уровня. При сопровождении семейного насилия тяжкими последствиями, его проявления представляют себя в результате криминальной ситуации. Наличие в действиях криминального характера, повышает их общественную опасность, а также создает необходимость наказания этих действий или поведения. Предупреждение насилия в семье является одной из наиболее важных задач, стоящих перед государством. Именно в результате профилактических мер, можно предотвратить насилие в семье или его нейтрализовать. В противном случае, такие действия или поведение будут усугублять криминогенную ситуацию в обществе.

Таким образом, в результате всего этого, исследование на регулярной основе ситуации с насилием в семье, изучение, выявление и ликвидация проблем, правильное применение профилактических мер, обеспечение верховенства закона, прав и свобод человека в качестве приоритета в реализации его целей, являются одной из важных

обязанностей строящего правое государство Азербайджанской Республики и могут дать эффективные результаты.

Ключевые слова: *домашнее насилие, общественная опасность, криминальная ситуация, международное сообщество, права человека, верховенство закона, превентивные меры.*

FAMILY VIOLENCE: SOCIAL, LEGAL AND PSYCHOLOGICAL VIEWS

Hasanzade Saida,

Leading scientific worker of “International law and international relations” department of the Institute of Philosophy and law of ANAS, PhD in law.

The domestic violence is a social and legal event for its historical nature. It is an event formed in human society and occurring in the family - one of the micro parts of the society or in the ground of family relationships. Family violence as well as a political and legal event. Every violence, including family violence considered to be an action violating public relations, as well as human and citizen's constitutional rights and freedoms, limiting, in most cases damaging them. Thus, violence against human beings, first of all, violates his natural rights, thereby becomes one of the obstacles to the development of normal social relations in the society. Women, in particular, young girls and children are the main targets, victims of domestic violence. Such victim may be the representative of both sexes, but the experience confirms that among the victims of violence the majority are women and children.

It has been struggled with family violence throughout all the historical periods, and at present this struggle has reached the highest level in the world. In other words, now the international community intends to mobilize its forces in the struggling with family-domestic violence. Because the happy future, the prosperity of human society depends on the tranquility of families, living in peace and healthy conditions. The best means of combating with family violence is associated with the implementation of a complete system and effective application of the criminal-legal activities. And this helps to eliminate the cause and circumstances of the family violence and to reduce such reprehensible acts to the minimum level. When accompanied by severe consequences the domestic violence, its manifestations present itself as a result of criminal situation. The criminal character of actions increases their public danger, and makes necessary the actions or behavior to be punished as well. The prevention of family violence is one of the most important tasks facing the government. It is a result of proper preventive measures it is possible to prevent family violence, or to neutralize them in time. Otherwise, these actions or behavior will aggravate even more the criminogenic situation in the society.

Therefore, the regular investigation of the situation of domestic violence, its study, the identification of problems, their elimination, correct implementation of preventive measures,

approach to it as one of the important duties by the Republic of Azerbaijan establishing the legal state, considering to provide the human rights and freedoms as a priority of its objectives could be effective.

Keywords: *domestic violence, social danger, criminal situation, international community, human rights, rule of law, preventive measures.*

AİLE İÇİ ŞİDDET: SOSYAL, YASAL VE PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ AÇISI

Hasanzadeh Saida Bahram gizi,
Hukuk doktoru.

Tarihsel yapısı nedeniyle aile içi şiddet, sosyo-yasal bir olgudur. Bu olay, insan toplumunda oluşan ve toplumun bir mikro parçacığı olan bir aile veya aile ilişkisinin sonucudur. Ev içi şiddet aynı zamanda siyasi ve yasal bir olgudur. Aile içi şiddet dahil her tür şiddet halkla ilişkilerin yanı sıra vatandaşların anayasal hak ve özgürlüklerinin ihlali olarak algılanmakta ve genellikle onlara zarar veren bir eylem olarak görülmektedir. Dolayısıyla insana yönelik şiddet elbette doğal hakları ihlal etmekte ve dolayısıyla normal sosyal ilişkilerin gelişmesini engelleyen faktörlerden biri haline gelmektedir. Kadınlar, özellikle genç kızlar ve çocuklar, aile içi şiddetin ana hedefi ve kurbanlarıdır. Böyle bir mağdur her iki cinsiyetten de olabilir, ancak deneyimler, şiddet mağdurlarının çoğunun kadınlar ve çocuklar olduğunu doğrulamaktadır.

Tarih boyunca aile içi şiddetle mücadele olmuş ve bu mücadele artık dünyadaki en yüksek gelişme düzeyine ulaşmıştır. Kısacası, uluslararası toplum artık aile içi şiddetle mücadelede güçlerini seferber etme niyetinde. Çünkü insan toplumunun mutlu geleceği, barış ve sağlık içinde yaşayan ailelerin refahına bağlıdır. Aile içi şiddetle mücadelenin en iyi yolu, ceza hukuku önlemlerinin kapsamlı ve etkili bir sistem olarak uygulanması ve uygulanmasıdır. Bu da aile içi şiddetin nedenlerini ve koşullarını ortadan kaldırmaya, bu tür kınayıcı eylemleri önlemeye ve hatta en aza indirmeye yardımcı olur. Aile içi şiddete ciddi sonuçlar eşlik ettiğinde, tezahürleri bir suç durumu olarak kendini gösterir. Aile içi şiddet suç eylemlerinin varlığı, sosyal tehlikesini artırır ve aynı zamanda bu tür eylemlerin veya davranışların cezalandırılmasını sağlar. Aile içi şiddetin önlenmesi, devletin karşı karşıya olduğu en önemli görevlerden biridir. Aile içi şiddetin önlenmesi veya etkisiz hale getirilebilmesi önleyici tedbirlerin bir sonucudur. Aksi takdirde, bu tür eylem veya davranışlar toplumdaki suç durumunu ağırlaştıracaktır.

Böylelikle tüm bunların bir sonucu olarak, aile içi şiddetle ilgili durumun düzenli olarak araştırılması, sorunların incelenmesi, tespit edilmesi ve giderilmesi, önleyici tedbirlerin doğru uygulanması, Kanun hükmü, insan hakları ve özgürlükleri öncelikli olarak gerçekleştirilmesinde Azerbaycan Cumhuriyeti hukuk devletinin inşasının önemli sorumluluklarından biridir ve etkili sonuçlar verebilir.

Anahtar Kelimeler: *aile içi şiddet, sosyal tehlike, ceza durumu, uluslararası toplum, insan hakları, hukukun üstünlüğü, önleyici tedbirler.*

